

Ο καπιταλισμός
ως κοινωνικό
σύστημα και
η προέλευσή του

Γιάννης Μπλιός

♦ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θα ασχοληθώ με το ζήτημα των απαρχών ή της προέλευσης του καπιταλισμού διότι θεωρώ ότι το ζήτημα αυτό μάς επιτρέπει να θέσουμε το ερώτημα, να διερευνήσουμε και να κατανοήσουμε τι συνιστά καπιταλισμό. Διερευνώντας τις απαρχές του καπιταλισμού, απαντάμε στο ερώτημα τι είναι ο καπιταλισμός ως κοινωνικό σύστημα. Με άλλη διατύπωση, απαντάμε στο ερώτημα ποιος είναι ο κοινωνικός χαρακτήρας των κοινωνικών δομών μέσα στις οποίες ζούμε και αναπαραγόμαστε. Ή, στην προοπτική αμφισβήτησης και ανατροπής του καπιταλισμού, ποιος είναι οι κοινωνικές δομές στις οποίες οφείλουμε να κατευθύνουμε τη θεωρητική, ιδεολογική και πολιτική κριτική μας, την έμπρακτη αντιπαράθεσή μας. Για παράδειγμα:

1. Η μορφή επιχείρηση, η βασική παραγωγική μονάδα στον καπιταλισμό, μπορεί επίσης να αποτελεί τη βασική παραγωγική μονάδα ενός άλλου παραγωγικού και κοινωνικού συστήματος, για παράδειγμα, του κομμουνισμού; Ή αποτέλεσε στο παρελθόν παραγωγική δομή ενός προκαπιταλιστικού κοινωνικού συστήματος, για παράδειγμα, της φεουδαρχίας;
2. Ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θεμελιώνεται στην καθολική υποχρεωτική εκπαίδευση και σε αξιοκρατικούς φραγμούς ανοδικής εκπαιδευτικής επιλογής (εξετάσεις κτλ.), που σε συγκεκριμένες περιόδους και συγκυρίες μεταφράζεται και σε ανοδική κοινωνική πορεία, είναι ταξικά ουδέτερο; Ή μήπως είναι καπιταλιστικό, όταν πλούσιοι και φτωχοί δεν έχουν ίσες ευκαιρίες, και σοσιαλιστικό, όταν οι «ευκαιρίες» γίνουν «ίσες»;
3. Μία κρατική μορφή με πυρήνα τον συμπαγή και από θεσμική άποψη «ταξικά ουδέτερο» και αδιαπέραστο κατασταλτικό μηχανισμό του κράτους (αρχηγός του κράτους – κυβέρνηση – διοίκηση – δικαστικό σύστημα – στρατός – αστυνομία), που ακολουθείται από έναν αστερισμό ιδεολογικών κρατικών μηχανισμών (εκπαίδευση, εκκλησία, Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας κτλ.) είναι άλλοτε φεουδαρχικό κράτος, άλλοτε καπιταλιστικό κράτος και άλλοτε σοσιαλιστικό κράτος;

Οι διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις μεταξύ των μαρξιστών αναφορικά με το χαρακτήρα του καπιταλισμού γίνονται ιδιαίτερα προφανείς όταν τίθεται το ζήτημα των «απαρχών» ή της «γέννησης» του κοινωνικού αυτού συστήματος.

1. Η ΝΕΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΜΑΡΞ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ:

ΑΠΟ ΤΗ «ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ» ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΑΡΧΙΚΗ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ

Στο *Κεφάλαιο* έχουμε μία θεωρητική τομή του Μαρξ, από μία προσέγγιση την οποία (γνωρίζοντας πλέον την κριτική του Λουί Αλτουσέρ, του Ετιέν Μπαλιμπάρ, του Ζακ Ρανσιέρ, του Σαρλ Μπετελέμ [Charles Bettelheim], αλλά και του Μάο Τσετούνγκ [Mao Zedong]) μπορούμε να χαρακτηρίσουμε *τεχνικιστική-εξελικτικιστική-μηχανιστική-προγκρεσιβιστική*, προσέγγιση «ιστορικού τέλους-σκοπού» ή «φιλοσοφίας της Ιστορίας». Στο *Κεφάλαιο* εισάγεται μία λογική πολλαπλών *ταξικών αντιθέσεων και κοινωνικών μορφών*, που σε μία συγκεκριμένη ιστορική στιγμή οδήγησε στην κυριαρχία του καπιταλισμού, ως «*συνάντηση*» του «*κατόχου χρήματος*» και του *προλετάριου*.

Σύμφωνα με αρχική προσέγγιση του Μαρξ, την οποία συναντάμε και στην Εισαγωγή στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* του 1859, «η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων» οδηγεί στην «επαναστατικοποίηση-αλλαγή» των παραγωγικών σχέσεων (μία και μοναδική αντίφαση μεταξύ ΠΔ και ΠΣ, που ενίοτε ταυτίζεται με τη σύγκρουση των εκάστοτε κύριων τάξεων εκμεταλλευτών-εκμεταλλευσόμενων):

... Σε ένα στάδιο της ανάπτυξης, οι παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε σύγκρουση με τις υφιστάμενες παραγωγικές σχέσεις [...]. Οι σχέσεις αυτές, από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, μετατρέπονται σε δεσμά τους. Τότε αρχίζει μια εποχή κοινωνικής επανάστασης... (Μαρξ, 1859).

Στο *Κεφάλαιο* εισάγεται μία νέα θεωρητική προβληματική, αυτή της *πρωταρχικής συσσώρευσης*.

Συσσώρευση τίνος πράγματος; Χρήματος κυρίως, αλλά και μέσων παραγωγής, που *μετασχηματίζονται κατόπιν*, σε μεταγενέστερο χρόνο, σε κεφάλαιο.

Σύμφωνα με τη νέα αυτή προβληματική της «πρωταρχικής συσσώρευσης», δημιουργήθηκαν μέσα στην ιστορική διαδικασία οι δύο «πόλοι» που σε μεταγενέστερο χρόνο συναπαρτίζουν τη θεμελιώδη κεφαλαιακή σχέση: Ο *κάτοχος χρήματος* και ο «*ελεύθερος*» από *προσωπικές εξαρτήσεις* αλλά και *μέσα παραγωγής εργαζόμενος* (συνθήκη «διπλής ελευθερίας»).

Ας αρχίσουμε όμως από τον πρώτο «πόλο», τον «κάτοχο χρήματος». Ήδη στα *Grundrisse* (1857-1858) γράφει ο Μαρξ:

... Ο πλούτος που είναι διαθέσιμος με τη μορφή του χρήματος [...] που μετατρέπεται σε κεφάλαιο με την κυριολεκτική έννοια, σε βιομηχανικό κεφάλαιο, είναι η κινητή –χρηματική– περιουσία που *σωρεύεται με την τοκογλυφία* –ιδιαιτέρα αυτήν που ασκείται και *ενάντια στη γαιοκτησία*– και τα εμπορικά κέρδη. [...] Οι δύο μορφές [...] *δεν εμφανίζονται οι ίδιες σαν μορφές του κεφαλαίου, αλλά προηγούμενες περιουσιακές μορφές, σαν προϋποθέσεις για το κεφάλαιο* [...]. Όστε ο σχηματισμός του κεφαλαίου δεν ξεκινά από τη γαιοκτησία [...], αλλά από την περιουσία των εμπόρων και των τοκογλύφων... (Μαρξ, 1990: 380-381, η έμφαση με *Italics* δική μου).

Ο Μαρξ περιγράφει, λοιπόν, τον «κάτοχο χρήματος» ως φορέα διαφορετικών-αντιθετικών σχέσεων σε αναφορά προς εκείνες που χαρακτηρίζουν τους εκάστοτε προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής (δουλοκτητικό, φεουδαρχικό, ασιατικό κτλ.), οι οποίοι εδράζονται στην έγγεια ιδιοκτησία. Χαρακτηριστικό του δουλοκτητή (ή του φεουδάρχη), για παράδειγμα, δεν αποτελεί το ότι αυτός είναι κάτοχος χρήματος.

Ο δεύτερος πόλος, ο προλετάριος (συνθήκη «διπλής ελευθερίας»), δεν είναι δημιουργήμα των κοινωνικών σχέσεων που ορίζουν τον «κάτοχο χρήματος», πολύ περισσότερο δεν είναι «δημιούργημα» ή αναγκαίο «συμπλήρωμα» του «κατόχου χρήματος» (η ύπαρξη του «κατόχου χρήματος» είναι ανεξάρτητη από την ύπαρξη ή μη προλεταρίων). Ο προλετάριος είναι «προϊόν» μίας διαδικασίας διάλυσης των προκαπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής (τρόπων παραγωγής), στην οποία συνέβαλε και η οικονομικοκοινωνική λειτουργία του «κατόχου χρήματος», αλλά η οποία καθορίστηκε επίσης από πληθώρα άλλων ταξικών αντιφάσεων και συγκρούσεων, πέρα από τις άμεσα συναρτώμενες με τον «κάτοχο χρήματος». Και πάλι στα *Grundrisse* γράφει ο Μαρξ:

... Αλλά η απλή παρουσία της χρηματικής περιουσίας, ακόμα και η απόκτηση κάποιου είδους υπεροχής απ' τη μεριά της, δεν είναι καθόλου αρκετή για να συντελεστεί αυτή η *διάλυση σε κεφάλαιο*. Αλλιώς, η αρχαία Ρώμη, το Βυζάντιο κτλ. θα είχαν τελειώσει την ιστορία τους με ελεύθερη εργασία και κεφάλαιο ή, καλύτερα, θα είχαν αρχίσει μια καινούργια ιστορία. [...] Ο *αρχικός σχηματισμός* του κεφαλαίου [...] γίνεται απλά με το ότι η αξία που υπάρχει σαν *χρηματική περιουσία* αποκτά, με την ιστορική διάλυση του παλιού τρόπου παραγωγής, την ικανότητα, από τη μια, να αγοράζει τους αντικειμενικούς όρους της εργασίας, και από την άλλη, να δίνει χρήμα και να παίρνει σαν αντάλλαγμα από τους ελεύθερους πια εργάτες την ίδια τη *ζωντανή εργασία*... (Μαρξ, 1990: 382).

Σύμφωνα με τον Μαρξ, η «πρωταρχική συσσώρευση» είναι λοιπόν η διαδικασία (η οποία καλύπτει στην πραγματικότητα μία ολόκληρη ιστορική

περίοδο), μέσω της οποίας αποκρυσταλλώνεται και διαμορφώνεται η κεφαλαιακή σχέση. Παρά το γεγονός ότι η διαδικασία αυτή χαρακτηρίζεται επίσης από λεπασία και αρπαγή μορφών προκαπιταλιστικού πλούτου (που μετασχηματίζονται σε κεφάλαιο ή πλούτο που αντιστοιχεί στον ΚΤΠ), το κρίσιμο χαρακτηριστικό της παραμένει πάντα η μετατροπή των εργαζόμενων ή «περιφερόμενων» πληθυσμών σε μισθωτούς:

... Επομένως, η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση δεν είναι τίποτε άλλο από το ιστορικό προσιές χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής... (Μαρξ, 1978α: 739).

Η εκκίνηση του καπιταλισμού προϋποθέτει λοιπόν τη συνάντηση δύο κοινωνικών καταστάσεων: του «κατόχου χρήματος» και του προλετάριου. Πρόκειται για συνάντηση που, όπως επιχειρηματολογεί ο Αλτουσέρ, υπήρξε εξ ορισμού «αστάθμητη», δηλαδή (ενδεχομενική), δηλαδή δεν ήταν «προκαθορισμένο» ότι θα συμβεί (θα μπορούσε να μην έχει πραγματοποιηθεί!) ή ότι θα «δέσει» (θα μπορούσε να είναι μόνο προσωρινή και μικρής διάρκειας!).

Το βασικό ερώτημα που προκύπτει –και πρόκειται για ένα ερώτημα ιστορικό και όχι θεωρητικό– είναι πότε, πού και μέσα από ποιες διαδικασίες έλαβε χώρα για πρώτη φορά η πρωταρχική συσσώρευση, δηλαδή «έδεσε» η «αστάθμητη συνάντηση» ανάμεσα στον κάτοχο χρήματος και τον προλετάριο. Ο Μαρξ αναφέρεται αποσπασματικά στο παράδειγμα της Αγγλίας, θεωρώντας το «κλασικό».¹ Εντούτοις, μία άλλη διατύπωση του Μαρξ έχει, κατά τη γνώμη μου, εξαιρετική σημασία και αξίζει να απασχολήσει την ιστορική έρευνα:

... Στην Ιταλία, όπου η κεφαλαιοκρατική παραγωγή αναπτύχθηκε νωρίτερα από αλλού, συντελέστηκε νωρίτερα και η διάλυση των σχέσεων δουλοπαροικίας. Στη χώρα αυτή ο δουλοπάροικος χειραφετήθηκε προτού εξασφαλίσει κάποιο δικαίωμα χρυσικτησίας στη γη. Γι' αυτό η χειραφέτησή του τον μετέτρεψε αμέσως σε προγραμμαμένο προλετάριο, που επιπλέον βρήκε έτοιμα τα καινούργια αφεντικά στις πόλεις... (Μαρξ, 1978α: 741).

Τι συνέβαινε όμως στους προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής, στους οποίους ο «κάτοχος χρήματος» δεν «έδενε» με τον προλετάριο σε μία νέα κοινωνική σχέση; Και τι προσωποποιούσε ο «κάτοχος χρήματος»; Μία εκδοχή του εκάστοτε κυρίαρχου τρόπου παραγωγής (του δουλοκτητικού, του φεουδαρχικού κτλ.) ή έναν ιδιαίτερο, μη κυρίαρχο τρόπο παραγωγής;

1. «Μόνο στην Αγγλία πήρε [η πρωταρχική συσσώρευση] την κλασική της μορφή και γι' αυτό την παίρνουμε σαν παράδειγμα» (Μαρξ, 1978α: 741).

Ο Μαρξ συνοψίζει στο *Κεφάλαιο* ως εξής τα συμπεράσματά του:

... Στους παλιούς ασιατικούς, στους αρχαίους κτλ. τρόπους παραγωγής, η μετατροπή του προϊόντος σε εμπόρευμα, κι επομένως, η ύπαρξη των ανθρώπων σαν εμπορευματοπαραγωγών, παίζει δευτερεύοντα ρόλο, που όμως γίνεται τόσο πιο σημαντικός, όσο η κοινότητα μπαίνει στο στάδιο της παρακμής της. Καθαυτό εμπορικοί λαοί υπάρχουν μονάχα στα ενδιάμεσα του αρχαίου κόσμου, όπως οι θεοί του Επίκουρου ή όπως οι Εβραίοι στους πόρους της πολωνικής κοινωνίας... (Μαρξ, 1978α: 92).

Καταρχάς, πρέπει λοιπόν να αναφερθούμε στον εμπορευματοπαραγωγό-«κάτοχο χρήματος» στο εσωτερικό προκαπιταλιστικών κοινωνιών. Κατόπιν, πρέπει να στοχαστούμε πάνω στις σχέσεις ταξικής εξουσίας (στους τρόπους παραγωγής) που επέβαλαν να παίζουν «δευτερεύοντα ρόλο» οι κοινωνικές διαδικασίες και σχέσεις, που συνδέονται με αυτό τον εμπορευματοπαραγωγό-«κάτοχο χρήματος».

2. Ο ΑΡΧΕΓΟΝΟΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΤΡΟΠΟΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

Σε διαφορετικές προκαπιταλιστικές κοινωνίες, που βασιζόνταν στη δουλεία ή τη δουλοπαροικία κτλ., υφίστατο επίσης, σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, ένας ιδιαίτερος, μη κυρίαρχος τρόπος παραγωγής, που θα μπορούσε να αποκληθεί «αρχέγονη εμπορική παραγωγή» ή «αρχέγονος εμπορευματικός τρόπος παραγωγής» ή ακόμα και επιχειρηματικός-δουλοκτηπτικός τρόπος παραγωγής.

Ας δώσουμε ένα απλοϊκό παράδειγμα: Ένας «αρχέγονος έμπορος» από την αρχαία Αθήνα, ο οποίος εξουσιάζει ανελεύθερη εργασία (δούλους), αγοράζει κρασί σε μεγάλα βαρέλια από έναν τοπικό γαιοκτήμονα και το πουλάει, για παράδειγμα, στο νησί της Μήλου, με σκοπό την απόκτηση χρηματικού κέρδους.

Η διαδικασία παραγωγής μπορεί να επεξηγηθεί μέσα από το ακόλουθο σχήμα:

$$X - E - [\Pi] - E' - (X' = X + \Delta X)$$

Ο αρχέγονος έμπορος («κάτοχος χρήματος», X) αγοράζει εμπορεύματα E με X (ένα πλοίο, το κρασί σε μεγάλα βαρέλια, δούλους, υδρίες, παξιμάδι, μπισκότα και άλλα τρόφιμα για τους ναυτικούς – σε έναν μικρό αριθμό από τους οποίους πληρώνει επίσης μισθούς). Στη συνέχεια, «διοικεί» και επιτηρεί την παραγωγική διαδικασία: Οι δούλοι του θα μεταγγίσουν το κρασί σε υδρίες συγκεκριμένου μεγέθους ή όγκου, θα τις φορτώσουν στο πλοίο, οι ναυτικοί θα πλεύσουν

με το πλοίο προς τη Μήλο κτλ. Τελικά, πουλά τις υδρίες με το κρασί και στα χέρια του περιέρχεται ένα πρόσθετο χρηματικό ποσό πέραν του αρχικού, ΔΧ.

Η ίδια διαδικασία επαναλαμβάνεται, βέβαια, ξανά και ξανά, εφόσον οι καταναλωτές κρασιού στη Μήλο (και σε άλλες αρχαίες πόλεις) εξακολουθούν να καταναλώνουν αθηναϊκό κρασί. Σύμφωνα με τα λόγια του Αριστοτέλη:

... Δεν υπάρχει όριο στο σκοπό που επιδιώκει και ο σκοπός που επιδιώκει είναι ο πλούτος του είδους που αναφέραμε [...] η απλή απόκτηση νομίσματος [...] ενδιαφέρεται μόνο για την απόκτηση ενός χρηματικού ποσού, και αυτό μόνο μέσω της μεθόδου της ανταλλαγής εμπορευμάτων [...] όλοι όσοι επιδίδονται στην απόκτηση αυξάνουν το χρηματικό ποσό χωρίς όρια ή σταματημό... (παράγεται στον Σκοτ Μικλ [Meikle, 2000: 83]).

Το ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: Εάν ο «αρχέγονος έμπορος» του παραδείγματός μας χρησιμοποιεί στην «επιχείρησή» του εργασία δούλων, γιατί μιλάμε για έναν ιδιαίτερο τρόπο παραγωγής και όχι για τον κυρίαρχο την εποχή εκείνη δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής; Για να απαντήσουμε, απαιτείται μία μικρή παρένθεση στη μαρξιστική θεωρία των τρόπων παραγωγής.

Ακολουθώντας κριτικά εννοιολογικούς προσδιορισμούς της λεγόμενης «αλτουσεριανής σχολής»,² υποστηρίζουμε ότι οι σχέσεις παραγωγής μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως η σύνθεση των σχέσεων *χρήσης, κατοχής και κυριότητας* των μέσων παραγωγής.

Η χρήση των μέσων παραγωγής ορίζεται ως η αποκλειστική εκτέλεση της λειτουργίας της εργασίας, όπου λειτουργία της εργασίας σημαίνει συμμετοχή –ενός ατόμου ή ενός συλλογικού παράγοντα– στη διαδικασία της εργασίας με σκοπό την παραγωγή αξιών χρήσης. Σε όλους τους τρόπους παραγωγής η χρήση βρίσκεται στα χέρια του άμεσα εργαζόμενου.

Η κυριότητα ως οικονομική σχέση συνίσταται στην εξουσία επί των αποτελεσμάτων της παραγωγικής διαδικασίας (ιδιοποίηση του υπερπροϊόντος).

Η κατοχή αναφέρεται στη διοίκηση (διεύθυνση) της παραγωγικής διαδικασίας, τη δυνατότητα να τίθενται τα μέσα παραγωγής σε λειτουργία και την οικειοποίηση αποτελεσμάτων εκ της χρήσης των μέσων παραγωγής. Στον καπιταλισμό, η κυριότητα ως (πραγματική) οικονομική σχέση συνυπάρχει και με την *κατοχή* των μέσων παραγωγής, δηλαδή υφίσταται ομολογία κυριότητας και κατοχής στον φορέα της σχέσης του κεφαλαίου.

Αντιθέτως, η μη σύμπτωση κυριότητας και κατοχής στην άρχουσα τάξη είναι χαρακτηριστικό προκαπιταλιστικών τρόπων παραγωγής και απαιτεί αναγκαστικά μία σχέση εξωοικονομικού καταναγκασμού.

2. Βλ., κυρίως, Αλτουσέρ (Althusser), 1977, 1978α, 1978β, 2003· Balibar, 1986· Μπαλιμπάρ, 1986, 2003· Μπετ(τ)ελέμ (Bettelheim), 1975, 1978, 1983· Harnegger, x.x· Πουλαντζάς, 1975, 1982α, 1982β, 1984. Βλ., επίσης, Μάο, 1975, 1976.

Στον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής (ΦΤΠ), η κατοχή ανήκει στον άμεσα εργαζόμενο (δουλοπάροικο). Έχουμε, δηλαδή, μία σχέση «διπλής ανελευθερίας» (ο εργαζόμενος δεν είναι ούτε «ελεύθερος από μέσα παραγωγής» ούτε ελεύθερος από προσωπικούς καταναγκασμούς).

Στον κλασικό δουλοκτητικό τρόπο παραγωγής (ΔΤΠ) *φαινομενικά* έχουμε μία κατάσταση «μονής ελευθερίας» («ελευθερίας» του άμεσα εργαζόμενου από τα μέσα παραγωγής, τα οποία τυπικά διευθύνονται [σχέση κατοχής] από τον ελεύθερο πολίτη-δουλοκτήτη, εφόσον ο άμεσος εργαζόμενος-δούλος είναι ιδιοκτησία του). Εντούτοις, στην πραγματικότητα, ο δουλοκτήτης έχει παραχωρήσει και στην περίπτωση αυτή την κατοχή των μέσων παραγωγής σε δούλους-επιστάτες και έχει αποχωριστεί θεσμικά και ουσιαστικά από κάθε είδους ενασχόληση με την παραγωγική διαδικασία (τις σχέσεις κατοχής των μέσων παραγωγής), διατηρώντας μόνο την κυριότητα (την ιδιοποίηση του πλεονάσματος).

Η σχετική ανάλυση του Πέρι Άντερσον (Perry Anderson) είναι διαφωτιστική πάνω σε αυτό:

... Η ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα πάντα αποτελούσε έναν κόσμο με κέντρο τις πόλεις. [...] Η προϋπόθεση για τη δυνατότητα αυτού του [αρχαίου] μητροπολιτικού μεγαλείου [...] ήταν η ύπαρξη της εργασίας των δούλων στην ύπαιθρο. Μονάχα αυτή μπορούσε να απελευθερώσει τόσο ριζικά την τάξη των γαιοκτημόνων από το αγροτικό της υπόβαθρο και να τους μετατρέψει ουσιαστικά σε πολίτες των άστεων, που όμως εξακολουθούσαν ν' αντλούν τον βασικό τους πλούτο από τη γη. [...] Η ίδια η ύπαρξη της εργασίας των δούλων σ' όλους τους τομείς στο απόγειο της ρωμαϊκής Δημοκρατίας και Υπατείας είχε το παράδοξο αποτέλεσμα να προωθήσει ορισμένες κατηγορίες δούλων σε υπεύθυνες διοικητικές ή επαγγελματικές θέσεις. [...] Αυτή η [...] διαδικασία [...] ήταν [...] ένας άλλος δείκτης της απόλυτης αποχής της ρωμαϊκής κυρίαρχης τάξης από κάθε μορφής παραγωγική εργασία, ακόμα κι εκτελεστικού τύπου... (Anderson, 2001: 22-23, 27-29).

Συνεπώς, σκοπός της παραγωγής-αναπαραγωγής σε συνθήκες κυριαρχίας του ΔΤΠ είναι η αναπαραγωγή της κυρίαρχης τάξης, της τάξης των (γαιοκτημόνων) δουλοκτητών, ως της τάξης των πολιτών (μη εργαζόμενων), της τάξης φορέα της πολιτικής, με κέντρο την πόλη.

Γράφει χαρακτηριστικά ο Μαρξ:

... Ποτέ δεν βρίσκουμε στους αρχαίους μια έρευνα για το ποια μορφή γαιοκτησίας κτλ. είναι η πιο παραγωγική, δημιουργεί τον περισσότερο πλούτο. Ο πλούτος δεν εμφανίζεται σαν σκοπός της παραγωγής, παρόλο που ο Κάτω μπορεί θαυμάσια να ερευνά ποιος τρόπος αγροκαλλιέργειας είναι ο πιο

προσοδοφόρος ή και ο Βρούτος να δανείζει το χρήμα του με τα πλεονεκτικότερα επιτόκια. Η έρευνα είναι πάντα ποιο είδος ιδιοκτησίας δημιουργεί τους καλύτερους πολίτες... (Μαρξ, 1990: 367).

Αντίθετα με τον κλασικό ΔΤΠ, ο αρχέγονος έμπορος, κατά κανόνα μέτοικος (εξ ορισμού μη πολίτης), καίτοι παράγει με την εργασία δούλων (δουλοκτήτης), *συγκεντρώνει και την κατοχή των μέσων παραγωγής* (διεύθυνση και έλεγχο της παραγωγικής διαδικασίας). Πρόκειται, επομένως, για έναν τρόπο παραγωγής διαφορετικό από τον κλασικό ΔΤΠ, καίτοι αυτός ο τελευταίος ηγεμονεύει πάνω στην αρχέγονη νομισματική-εμπορική παραγωγή (και την περιορίζει).

Η αρχέγονη νομισματική-εμπορική παραγωγή έχει κοινό στοιχείο με τον ΚΤΠ τη συγκέντρωση τόσο της κυριότητας, όσο και της κατοχής, στον κυρίαρχο («μονή» έναντι «διπλής ελευθερίας» των άμεσα εργαζομένων).

Η «αρχέγονη εμπορική παραγωγή» δεν είναι ΚΤΠ διότι εκφράζει διαφορετικές σχέσεις εκμετάλλευσης. Προτρέχοντας σε σχέση με ό,τι θα ακολουθήσει, σημειώνουμε ότι από την ίδια τη μήτρα του ΚΤΠ προκύπτουν και η «ισότητα των ελεύθερων πολιτών» και το αντίστοιχο θεσμικό εποικοδόμημα κτλ., αλλά και ταυτοχρόνως η γενικευμένη χρηματική εμπορευματική ανταλλαγή και η αγορά εργασίας, σε ευρεία κλίμακα. Καίτοι η «αρχέγονη εμπορική παραγωγή» βασίζεται επίσης στη νομισματική μορφή και την εμπορευματική κυκλοφορία, σε αυτήν δεν έχει συντελεστεί αυτή η «διπλή ελευθερία».

Εντούτοις, η συγκέντρωση τόσο της κυριότητας, όσο και της κατοχής, στα χέρια του ιδιοκτήτη συνιστά μία «ομοιότητα» που επιτρέπει τη συνύπαρξη του επιχειρηματικού-δουλοκτητικού τρόπου παραγωγής με τον ΚΤΠ, κυρίως κατά τα αρχικά ιστορικά στάδια κυριαρχίας του ΚΤΠ, όταν η μισθιακή σχέση δεν έχει πλήρως εμπεδωθεί (οργανωμένο ευρωπαϊκό δουλεμπόριο αρχικά στη Μεσόγειο [Βενετία-Γένοβα] κυρίως από τον 12ο ως τον 15ο αιώνα και κατόπιν στον Ατλαντικό [Βρετανία, ΗΠΑ, Λατινική Αμερική] από τον 16ο ως τον 19ο αιώνα).

3. ΣΥΝΤΟΜΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΟΥ ΚΤΠ

Ο καπιταλισμός ως κοινωνικό σύστημα δεν περιορίζεται στην άμεση οικονομική σχέση κεφαλαίου-εργασίας, αλλά συνεπάγεται και συμπεριλαμβάνει ένα σύνθετο πλέγμα οικονομικών διασυνδέσεων αλλά και πολιτικών-ιδεολογικών σχέσεων κυριαρχίας και εκμετάλλευσης.

Η «συνάντηση» του κατόχου χρήματος και του «απελευθερωμένου» από μέσα παραγωγής και προσωπικές εξαρτήσεις προλετάριου δεν συνιστά κοινωνικό σύστημα. Ένα κοινωνικό σύστημα σημαίνει ένα σύστημα ταξικής

κυριαρχίας, το οποίο περιλαμβάνει εγκαθιδρυμένες σχέσεις ταυτοχρόνως οικονομικής εκμετάλλευσης, πολιτικής κυριαρχίας και ιδεολογικής ηγεμονίας.

Βεβαίως, στο εσωτερικό των κοινωνικών σχηματισμών διαμορφώνονται διαφορετικοί ΤΠ, όμως υφίσταται μία ποιοτική διαφορά ανάμεσα στον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής (που έχει εγκαθιδρυθεί ως κοινωνικό σύστημα) και στους κυριαρχούμενους ή ηγεμονευόμενους τρόπους παραγωγής.

Οι δομές και σχέσεις πολιτικής (και ιδεολογικής) κυριαρχίας (του κυρίαρχου ΤΠ) λειτουργούν αποτρεπτικά για την ανάπτυξη διαφορετικών ΤΠ σε κυρίαρχους. Όσο η τάση ανάπτυξης των κυριαρχούμενων ΤΠ σε κυρίαρχο ΤΠ καταστέλλεται, ατροφεί και η δυναμική ανάπτυξης προσίδων πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων και δομών αυτών των κυριαρχούμενων ΤΠ.

Ο αρχέγονος εμπορικός-δουλοκτητικός ΤΠ λειτουργεί ως θύλακας στο εσωτερικό μίας κοινωνίας όπου κυρίαρχος ΤΠ είναι ο δουλοκτητικός, ο φεουδαρχικός ή ο ασιατικός ΤΠ. Ο «κάτοχος χρήματος» (X-E-X', X-X') παραμένει πάντα εγκλωβισμένος «στους πόρους της κοινωνίας», συμπιεζόμενος εκεί από τις σχέσεις εξουσίας (οικονομικές-πολιτικές-ιδεολογικές) του κυρίαρχου κοινωνικού συστήματος.

Επομένως, το ζήτημα της ανάπτυξης του ΚΤΠ ως κυρίαρχου κοινωνικού συστήματος σε κοινωνικούς σχηματισμούς όπου προηγουμένως κυριαρχούσε ο ΦΔΠ πρέπει να μελετηθεί κυρίως ως προς την ιστορική διαδικασία διάλυσης του ΦΤΠ, από την οποία προήλθε ο «ελεύθερος» εργαζόμενος.

Στο σημείο αυτό ορισμένες μόνο νύξεις που αντλούνται από την ιστορική έρευνα είναι αρκετές:

Στον φεουδαρχικό ΤΠ η πολιτική κυριαρχία παίρνει τη μορφή εκκλησιαστικής και «τοπικής-δεσποτικής» (μη κρατικής) εξουσίας, σε αντίθεση με τον δουλοκτητικό ή ασιατικό, όπου προσλαμβάνει τη μορφή ενός -ποιοτικώς διαφορετικού ανά περίπτωση- κράτους.

Η απουσία κρατικής οργάνωσης και η υπερίσχυση των τοπικών εξουσιών αναπαράγουν την πολιτική αστάθεια του (δυτικού) φεουδαρχικού συστήματος: εσωτερικές συγκρούσεις-αντιθέσεις, ο Πάπας απέναντι στους φεουδάρχες και στον «αυτοκράτορα», αδυναμία ελέγχου τοπικών φεουδαρχικών εξουσιών από τον «αυτοκράτορα», μετασχηματισμοί τοπικών εξουσιών, μετακινήσεις πληθυσμών και Σταυροφορίες ως, αφενός, «ιερός πόλεμος», και αφετέρου, ληστρικές-εμπορικές εκστρατείες.

Στους «πόρους» που δημιουργούν αυτές οι αντιθέσεις αναδύονται αυτόνομες πόλεις και παράλληλα διαδικασίες προλεταριοποίησης.

Αναδύονται, τελικώς, εμπορικές πόλεις-κράτη ως *καπιταλιστικοί* πλέον θύλακες.

Οι δομικές σχέσεις που συνέχουν τον καπιταλισμό ως κοινωνικό σύστημα συνιστούν το κατεξοχήν αντικείμενο του *Κεφαλαίου*. Ο ΚΤΠ αναδύεται ως κοινωνικό σύστημα μετασχηματίζοντας όλες τις κοινωνικές μορφές. Κύρια

μορφή άμεσης οικονομικής σχέσης γίνεται η σχέση κεφαλαίου-μισθωτής εργασίας (αλλά όχι αναγκαστικά αριθμητικά πλειοψηφική), στην οποία υπάγονται όλες οι υβριδικές μορφές του συστήματος προαγοράς (putting-out system), η οικόσιτη βιομηχανία μεγάλης κλίμακας (cottage system) κτλ. Αλλά όχι μόνο αυτό. Η ανάπτυξη του ΚΤΠ σε κοινωνικό σύστημα συνεπάγεται συγχρόνως τη συγκέντρωση των μέσων παραγωγής, την πλήρη κυριαρχία των χρηματικών σχέσεων στην οικονομία, τη χρηματοπιστωτική ύπαρξη του κεφαλαίου και, επομένως, τον κυριαρχικό-ρυθμιστικό ρόλο της ΧΠ σφαίρας από το ξεκίνημα ήδη της κυριαρχίας του καπιταλισμού, τη «συγκεφαλαίωση» των μεμονωμένων-ατομικών κεφαλαίων σε συνολικό κεφάλαιο (Gesamtkapital), τη διαμόρφωση του καπιταλιστικού κράτους με τα τυπικά θεμελιώδη χαρακτηριστικά του. Επομένως, το «δέσιμο» της «αστάθμητης συνάντησης» σηματοδοτεί ταυτοχρόνως το «σημείο μη επιστροφής» μίας διαδικασίας κοινωνικού μετασχηματισμού: εξάπλωση και εμπέδωση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής ως κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων, διάλυση των υφιστάμενων μη καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής ή υπαγωγή τους στις κυρίαρχες καπιταλιστικές σχέσεις κυριαρχίας και εκμετάλλευσης.

4. ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

4.1. ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΠΟΥ ΕΧΕΙ ΥΠΑΧΘΕΙ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Όπως ήδη αναφέραμε, για να αποτελέσει η εργασιακή δύναμη εμπόρευμα, υποστηρίζει ο Μαρξ, πρέπει να έχει συντελεστεί μία μακρά ιστορική διαδικασία κοινωνικού μετασχηματισμού και επαναστάσεων. Η μετάβαση από τις όποιες σχέσεις προσωπικής εξάρτησης και ταυτόχρονα κατοχής επί των μέσων παραγωγής στο καθεστώς του αποχωρισμού του θεσμικά ελεύθερου εργαζόμενου από τα μέσα παραγωγής δεν αποτελεί μία ομαλή ή ευθύγραμμη διαδικασία.

Μία ανάλυση που αφορά τις διαφορετικές μορφές υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο μπορεί να αναζητηθεί στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, Κεφ. 20, στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, Κεφ. 13 και 14, όπως επίσης και στα *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής*.

4.2. ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ, ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΗΣ ΚΑΙ ΜΕΣΟΑΣΤΟΣ

Το στοιχειώδες χαρακτηριστικό της κεφαλαιακής σχέσης είναι ότι ο ελεύθερος εργάτης (ελεύθερο άτομο και απαλλοτριωμένο από μέσα παραγωγής) εργάζεται προς όφελος του κατόχου των μέσων παραγωγής. Εντούτοις, καπιταλιστής, ως «προσωποποίηση» του κεφαλαίου, δεν είναι κάθε ιδιοκτήτης μέσων

παραγωγής ή επιχειρηματίας που χρησιμοποιεί μισθωτή εργασία. Για να αποτελέσει ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής «κεφάλαιο», η κλίμακα της παραγωγής και ο αριθμός των μισθωτών που απασχολεί πρέπει να είναι σε ένα τέτοιο μέγεθος, ώστε ο καπιταλιστής να έχει απολύτως απεμπλακεί από την άμεση εργασία, διατηρώντας αποκλειστικά τη διεύθυνση της παραγωγικής διαδικασίας. Το εισόδημα των καπιταλιστών (δηλαδή το κέρδος) εξαρτάται από το μέγεθος του προκαταβαλλόμενου κεφαλαίου και όχι από την «εργασία» τους.

... Όπως είδαμε, η καπιταλιστική παραγωγή αρχίζει στην πραγματικότητα από τη στιγμή που κάθε ατομικό κεφάλαιο απασχολεί ταυτόχρονα ένα μεγαλύτερο αριθμό εργατών [...] Ένας ορισμένος βαθμός ανάπτυξης της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής απαιτεί να μπορεί ο κεφαλαιοκράτης να χρησιμοποιεί όλο το χρόνο που στη διάρκειά του ασκεί την ιδιότητα του κεφαλαιοκράτη, δηλαδή του προσωποποιημένου κεφαλαίου, για να ιδιοποιείται και επομένως για να ελέγχει ξένη εργασία και για να πουλάει τα προϊόντα αυτής της εργασίας... (Μαρξ, 1978α: 337, 322).

Η τάξη των «μικρών εργοδοτών», που συνεχίζουν να εργάζονται στην άμεση διαδικασία παραγωγής, αποτελεί τη *μεσαία αστική* (ή *μεσοαστική*) τάξη, ως διακριτή τάξη τόσο από την καπιταλιστική, όσο και από την παραδοσιακή μικροαστική των αυτοαπασχολούμενων παραγωγών εμπορευμάτων.

4.3. ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΩΣ ΧΡΗΜΑ ΠΟΥ ΤΙΚΤΕΙ ΧΡΗΜΑ

Όπως είχαμε την ευκαιρία να συζητήσουμε με αφορμή προηγούμενες εισηγήσεις στο συνέδριό μας, η θεωρία του Μαρξ αποτελεί χρηματική θεωρία της αξίας και όχι παραλλαγή της ρικαρδιανής θεωρίας της μετρήσιμης-δαπανώμενης εργασίας

Η υπεραξία δεν νοείται από τον Μαρξ ως μία απλή «αφαίρεση» ή απόσπαση υπερεργασίας (αυτό –η απόσπαση υπερεργασίας ή η «παρακράτηση» ενός τμήματος από το προϊόν του άμεσα εργαζόμενου– λαμβάνει χώρα σε κάθε τρόπο παραγωγής), αλλά ως μία ιδιαίτερη κοινωνική σχέση, δηλαδή ως η *ειδικά καπιταλιστική εκμετάλλευση*, η οποία *εμφανίζεται αναγκαστικά ως παραγωγή (περισσότερου) χρήματος*: ως η μέσω της ενότητας της διαδικασίας παραγωγής και της διαδικασίας κυκλοφορίας προσαύξηση της αξίας του προκαταβαλλόμενου (χρηματικού) κεφαλαίου.

... Το κεφάλαιο είναι χρήμα, το κεφάλαιο είναι εμπόρευμα. [...] Για αυτόν το λόγο το χρήμα αποτελεί την αφετηρία και το τέρμα κάθε προτσές αξιοποίησης... (Μαρξ, 1978α: 167).

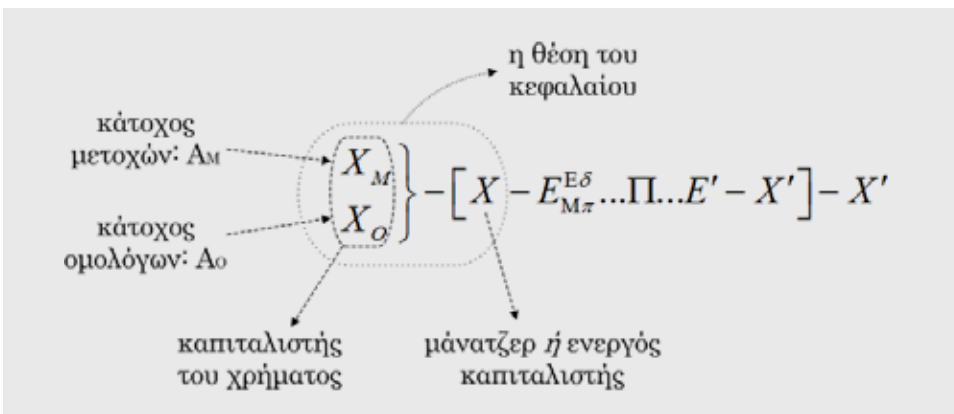
Το χρήμα, λειτουργώντας ως κεφάλαιο, ενοποιεί την καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής και τη διαδικασία κυκλοφορίας, σε αντιστοιχία με το σχήμα $X-E-X'$ [ή $X-E-(X+\Delta X)$]. Το σχήμα αυτό δεν αποτελεί πλέον παρά το «εξωτερικό περίβλημα» της συνολικής διαδικασίας καπιταλιστικής παραγωγής, δηλαδή του *κυκλώματος του κοινωνικού κεφαλαίου*.

Ο καπιταλιστής εμφανίζεται στην αγορά ως ιδιοκτήτης του χρήματος (X) αγοράζοντας εμπορεύματα (E), τα οποία αποτελούνται από μέσα παραγωγής ($Mπ$) και εργασιακή δύναμη ($Eδ$). Στη διαδικασία παραγωγής (Π), καταναλώνει παραγωγικά τα E , για να δημιουργήσει μία εκροή εμπορευμάτων, ένα προϊόν (E'), της οποίας η αξία ξεπερνάει αυτή του E . Τελικά, πουλά αυτή την εκροή για να εισπράξει ένα ποσό χρήματος ($X' = X+\Delta X$), υψηλότερο σε σχέση με το (X).

Επομένως, κάθε καπιταλιστής, ως φορέας της σχέσης του κεφαλαίου, είναι εξ ορισμού «έμπορος»: Αγοράζει συγκεκριμένα εμπορεύματα (μέσα παραγωγής και εργασιακή δύναμη), προκειμένου να πωλήσει άλλα εμπορεύματα (αυτά που προέρχονται από την «παραγωγική διαδικασία» υπό τον έλεγχό του) σε υψηλότερη τιμή. Με άλλα λόγια, προσπαθεί «να αγοράζει φτηνά και να πουλάει ακριβά».

4.4. Η ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΗ ΥΠΑΡΞΗ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

Ο Μαρξ δείχνει επιπλέον ότι στην ανεπτυγμένη μορφή της η θέση του κεφαλαίου καταλαμβάνεται από περισσότερα του ενός υποκείμενα. Συγκεκριμένα, από τον *καπιταλιστή του χρήματος* και από τον *ενεργό καπιταλιστή*. Η επιχειρηματολογία του Μαρξ συνοψίζεται στο παρακάτω σχήμα:

Στο γενικό αυτό σχήμα της ανεπτυγμένης καπιταλιστικής παραγωγής, ο καπιταλιστής του χρήματος A γίνεται αποδέκτης και κάτοχος ενός *χρεογράφου* ή *αξιογράφου* A , δηλαδή μίας γραπτής υπόσχεσης πληρωμής από τον

ενεργό καπιταλιστή Β. Η υπόσχεση αυτή πιστοποιεί ότι ο Α εξακολουθεί να παραμένει ιδιοκτήτης του χρηματικού κεφαλαίου Χ. Δεν μεταβιβάζει το κεφάλαιό του στον Β, αλλά του εκχωρεί τη δυνατότητα να το χρησιμοποιήσει για κάποιο διάστημα. Θα αναγνωρίσουμε δύο γενικούς τύπους χρεογράφων: τα ομόλογα A_0 και τις μετοχές A_M . Στην πρώτη περίπτωση, η επιχείρηση δεσμεύεται να καταβάλει σταθερές και προσυμφωνημένες χρηματοοικονομικές πληρωμές ανεξαρτήτως της οικονομικής της κερδοφορίας. Στη δεύτερη περίπτωση, εξασφαλίζει κεφάλαιο πουλώντας τμήμα της ιδιοκτησίας της, γεγονός που τη δεσμεύει να αποδίδει μερίσματα που προέρχονται από τα κέρδη της. Εάν η εταιρεία είναι εισηγμένη στο χρηματιστήριο και αναφερόμαστε στην έκδοση μετοχών, ο κεφαλαιοκράτης Β αντιπροσωπεύει τον μάντζερ, ενώ ο κεφαλαιοκράτης Α τον νομικό ιδιοκτήτη.

Επομένως, σύμφωνα με τη θεωρία του κεφαλαίου, που ανέπτυξε ο Μαρξ, το κεφάλαιο υφίσταται με τη μορφή Ιανού, αφενός, ως μέσα παραγωγής, και αφετέρου, ως χρηματοπιστωτικά αξιόγραφα. Ο χρηματοπιστωτικός «τρόπος ύπαρξης» της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας λειτουργεί ως υπόσχεση πληρωμής και συγχρόνως ως απαίτηση στο μέλλον. Το πιστωτικό χρήμα γίνεται η κυρίαρχη μορφή χρήματος:

... Αυτός ο κοινωνικός χαρακτήρας του κεφαλαίου πετυχαίνεται και πραγματοποιείται πέρα για πέρα μόνο με την πλήρη ανάπτυξη του πιστωτικού και τραπεζικού συστήματος... (Μαρξ, 1978β: 758).

4.5. Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ «ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ» ΜΕΣΩ ΤΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΑΚΟΥ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΥ

Η σχέση κεφαλαίου-μισθωτής εργασίας αναλύεται αρχικά από τον Μαρξ στο επίπεδο της μεμονωμένης μονάδας της καπιταλιστικής παραγωγής, της επιχείρησης, την οποία ο Μαρξ ονομάζει *ατομικό κεφάλαιο*. Όμως, η σχέση αυτή δρα επίσης –και κυρίως– στο επίπεδο της συνολικής καπιταλιστικής οικονομίας, όπου και λειτουργούν οι εγγενείς αιτιακές σχέσεις και κανονικότητες (οι «νόμοι») του συστήματος. Οι εγγενείς αυτές αιτιακές σχέσεις που διέπουν την καπιταλιστική οικονομία μετασχηματίζουν το σύνολο των ατομικών κεφαλαίων σε στοιχεία του *συνολικού-κοινωνικού κεφαλαίου*, δηλαδή τα τοποθετούν στο εσωτερικό ενός *οικονομικού συστήματος*, το οποίο και τα επικαθορίζει.

Οι εγγενείς στο σύστημα αιτιώδεις σχέσεις, οι οποίες διέπουν το *συνολικό-κοινωνικό κεφάλαιο*, διαμορφώνονται, αλλά και επιβάλλονται στα ατομικά κεφάλαια, μέσω του *ανταγωνισμού*.

... Ο ελεύθερος ανταγωνισμός [...] είναι η πραγματική λειτουργία του κεφαλαίου ως κεφάλαιο. [...] Η παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο συντίθεται

στις επαρκείς μορφές της μόνο στο βαθμό που αναπτύσσεται ο ελεύθερος ανταγωνισμός, καθόσον αυτός αποτελεί την ελεύθερη ανάπτυξη του τρόπου παραγωγής που θεμελιώνεται με βάση το κεφάλαιο... (Μαρξ, 1990: 498).

Το κεφάλαιο επιβάλλει τη συνεχή αναδιάρθρωση της παραγωγής ως μέσο για τη συμπίεση κάθε μορφής κόστους, συμπεριλαμβανόμενου φυσικά του εργασιακού κόστους, με στόχο την αύξηση του ποσοστού κέρδους.

Με την έννοια αυτή, το μεμονωμένο κεφάλαιο δεν ανταγωνίζεται μόνο (όλα) τα άλλα μεμονωμένα κεφάλαια· τελικά, ανταγωνίζεται τον ίδιο τον εαυτό του: Εγκαταλείπει κάθε λιγότερο κερδοφόρα τεχνική προς όφελος της περισσότερο κερδοφόρας, από το σύνολο των εμπορευμάτων που παράγει εγκαταλείπει την παραγωγή εκείνων που εξασφαλίζουν χαμηλότερα ποσοστά κέρδους, στρέφεται σε «νέα προϊόντα», εφόσον γεννάται η προσδοκία ότι αυτά θα αυξήσουν το ποσοστό κέρδους της επιχείρησης, καταφεύγει στο δανεισμό για να επεκτείνει ή να αναδιρθώσει την παραγωγή του, σε χρηματοπιστωτικές πολιτικές «διαχείρισης κινδύνου», επενδύει στις χρηματιστηριακές αγορές και γενικότερα στρέφεται στην «κερδοσκοπία», εφόσον θεωρεί ότι μπορεί να εξασφαλίσει υψηλότερα κέρδη εκεί, εξαγοράζει τμήματα άλλων μεμονωμένων κεφαλαίων ή πουλάει τμήματα των «περιουσιακών του στοιχείων» σε άλλες επιχειρήσεις κ.ο.κ.

4.6. ΤΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΚΥΡΙΑΡΧΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Ο καπιταλισμός ως κοινωνικό σύστημα συνεπάγεται τη δημιουργία μίας συγκεκριμένης κρατικής δομής και συγκεκριμένων μορφών απόκρυψης της ταξικής κυριαρχίας και των σχέσεων εκμετάλλευσης (δηλαδή κυρίαρχης ιδεολογίας):

... Στην άμεση σχέση των ιδιοκτητών των όρων παραγωγής με τους άμεσους παραγωγούς [...] βρίσκουμε το ενδότατο μυστικό, την κρυμμένη βάση όλης της κοινωνικής συγκρότησης, επομένως και της πολιτικής μορφής της σχέσης κυριαρχίας και εξάρτησης, κοντολογίς της κάθε φορά ειδικής κρατικής μορφής... (Μαρξ 1978β: 972).

Τα δομικά χαρακτηριστικά του καπιταλιστικού κράτους, μέσα από τα οποία υλοποιούνται η αστική πολιτική εξουσία, η σχετική αυτονομία του από το οικονομικό επίπεδο, η δόμησή του με βάση τις κοινωνικά ουδέτερες αρχές του Δικαίου, η εσωτερική συνοχή και ιεραρχία του γραφειοκρατικού μηχανισμού του, ο ειδικός διαχωρισμός-επικάλυψη ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό κτλ., προσδιορίζονται σε τελευταία ανάλυση από τη θεμελιώδη (οικονομική) σχέση του ΚΤΠ: το χωρισμό του εργαζόμενου από τα μέσα

παραγωγής και την πρόσβασή του σε αυτά αποκλειστικά μέσω της εξουσίας του κεφαλαιοκράτη.

Το κράτος συμβάλλει αποφασιστικά στην οργάνωση ολόκληρης της κοινωνίας με βάση τα μακροπρόθεσμα κεφαλαιοκρατικά συμφέροντα. Επιβάλλει έτσι την αστική τάξη πραγμάτων σαν έκφραση του ενιαίου συμφέροντος ολόκληρης της κοινωνίας. Υλοποιεί, δηλαδή, τη θεμελιώδη λειτουργία του, τη διατήρηση της συνοχής ενός συστήματος ταξικής κυριαρχίας, με το να αναπαριστά και να εγκαθιδρύει τα κεφαλαιοκρατικά συμφέροντα ως γενικά κοινωνικά συμφέροντα.

Στις πρώιμες φάσεις διαμόρφωσης του αστικού κράτους (απόλυτη μοναρχία), η «γενική θέληση» της κοινωνίας εκφραζόταν από το πρόσωπο του ηγεμόνα, και η κοινωνική συνοχή έπαιρνε θρησκευτικά κυρίως χαρακτηριστικά. Μέσα, όμως, από την οικονομική και θεσμική ενοποίηση της επικράτειας (εσωτερική αγορά, δημιουργία θεσμών καθολικής ισχύος όπως ο τακτικός στρατός κτλ.) και την ανάπτυξη μορφών πολιτικής αντιπροσώπευσης (συνταγματική μοναρχία), ο «λαός του ηγεμόνα-θρησκευτικού ηγέτη» δίνει σταδιακά τη θέση του στον «λαό του κράτους», δηλαδή αρχίζει να διαμορφώνεται, από τα τέλη του 18ου αιώνα, η νέα –τυπικά καπιταλιστική– μορφή κοινωνικής συνοχής: το σύγχρονο έθνος.

Στο οικονομικό επίπεδο, το κράτος συμβάλλει αποφασιστικά στο να δημιουργηθούν οι γενικοί υλικοί όροι για την αναπαραγωγή της κεφαλαιακής σχέσης. Εδώ εντάσσονται η πολιτική διαχείρισης της εργασιακής δύναμης, οι παρεμβάσεις για την αύξηση της κερδοφορίας του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου, το εθνικό νόμισμα και η κρατική διαχείριση του χρήματος, το θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο που διασφαλίζει την «ελευθερία» της αγοράς, οι μηχανισμοί πειθάρχησης στην καπιταλιστική εξουσία και οι θεσμοί ελέγχου και κοινωνικής ειρήνευσης. Οι υλικοί αυτοί όροι διαφέρουν από χώρα σε χώρα, όσο κι αν σήμερα συγκλίνουν μεταξύ των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών.

5. ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με αναφορά στη συνοπτική παρουσίαση της θεωρίας του Μαρξ για τον καπιταλισμό στην προηγούμενη ενότητα αυτού του κειμένου, η πλειονότητα των μαρξιστών συγγραφέων αγνοεί στις περισσότερες περιπτώσεις τον δομικό ρόλο του χρήματος στο πλαίσιο της μαρξικής θεωρίας της αξίας. Επιπλέον, αγνοεί την ανάλυση για τη χρηματοπιστωτική ύπαρξη του κεφαλαίου, αλλά και τον δομικό ρόλο του κεφαλαιακού ανταγωνισμού για τη συγκρότηση των ατομικών κεφαλαίων σε συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο. Δεν αναζητεί τις όψεις αυτές στη διαδικασία πρωταρχικής συσσώρευσης, δηλαδή ανάδυσης του καπιταλισμού ως κυρίαρχου κοινωνικού συστήματος.

Επιπλέον, σε ένα άλλο κρίσιμο ζήτημα μιας περιεκτικής ανάλυσης, αυτό του κατά πόσον οι υπηρεσίες και ιδίως η «κυκλοφορία» (το εμπόριο) αποτελούν παραγωγική δραστηριότητα (δραστηριότητα που παράγει υπεραξία), η πλειονότητα των μαρξιστών συγγραφέων υιοθετεί την «κλασική λογική» που έχει παρεισφρήσει σε ορισμένα από τα γραπτά του Μαρξ, σύμφωνα με την οποία «το εμπορικό κεφάλαιο δεν δημιουργεί ούτε αξία ούτε υπεραξία» (Μαρξ, 1978β: 354). Με άλλα λόγια, δεν λαμβάνει υπόψη τη ριζικά διαφορετική επιχειρηματολογία που *διατυπώνεται επίσης* στα έργα του Μαρξ, σύμφωνα με την οποία «στο μέτρο που η ίδια η κυκλοφορία δημιουργεί κόστος και απαιτεί υπερεργασία, εμφανίζεται η ίδια να περιλαμβάνεται στην παραγωγική διαδικασία» (Μαρξ, 1990: 397).

Κατανοώντας τον καθοριστικό χαρακτήρα των όψεων αυτών της καπιταλιστικής εξουσίας ήδη από τις απαρχές του καπιταλισμού, θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε τους σημερινούς μετασχηματισμούς τους ως όψη μίας κοινωνικής εξουσίας που διαρκώς μεταβάλλεται και συγχρόνως θα μένει πάντα ίδια, όσο τα επαναστατικά κινήματα δεν καταφέρνουν να αμφισβητήσουν τα δομικά χαρακτηριστικά της.

♦ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Αλτουσέρ, Λ. (1977). «Απάντηση στον Τζων Λιούις» στο Λουί Αλτουσέρ – Τζων Λιούις. *Απάντηση στον Τζων Λιούις – Κριτική του έργου του Λουί Αλτουσέρ*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Αλτουσέρ, Λ. (1978α). *Θέσεις*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Αλτουσέρ, Λ. (1978β). *Για τον Μαρξ*, Αθήνα: Γράμματα.
- Αλτουσέρ, Λ. (2003). «Από το Κεφάλαιο στη φιλοσοφία του Μαρξ», «Το αντικείμενο του Κεφαλαίου» στο Louis Althusser – Étienne Balibar – Roger Establet – Pierre Macherey – Jacques Rancière (2003). *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Anderson, σ. (2001). *Από την αρχαιότητα στον φεουδαρχισμό*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Balibar, É. (1986). “Klassen/Klassenkampf” in Georges Labica – Gerard Bensussan (eds), *Kritisches Wörterbuch des Marxismus*. Berlin: Argument, 4, σσ. 615-636.
- Bettelheim, Ch. (1983). *Μετάβαση στη σοσιαλιστική οικονομία*. Αθήνα: Μπάυρον.
- Harnecker, M. (x.x.). *Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μάο Τσετούνγκ (1975). *Για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Κριτική στον Στάλιν και στην ΕΣΣΔ*. Αθήνα: Εκδόσεις του Λαού.
- Μάο Τσετούνγκ (1976). *Αποσπάσματα για την Πολιτιστική Επανάσταση*. Αθήνα: Πολιτιστική Επανάσταση.
- Μαρξ, Κ. (1859), Εισαγωγή στη *Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*. Ανακτήθηκε τον Μάρτιο του 2017 από: https://www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1859/01/kritiki_politiki_oikonomia_karl_marx.html
- Μαρξ, Κ. (1978α). *Το Κεφάλαιο*, τόμος Ι. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (1978β). *Το Κεφάλαιο*, τόμος ΙΙΙ. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (1990). *Grundrisse. Βασικές γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*, τόμος ΙΙ. Αθήνα: Στοχαστής.
- Meikle, S. (2000). *Η οικονομική σκέψη του Αριστοτέλη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Μπαλιμπάρ, Ε. (2003). «Σχετικά με τις θεμελιώδεις έννοιες του ιστορικού υλισμού» στο Louis Althusser – Étienne Balibar – Roger Establet – Pierre Macherey – Jacques Rancière (2003). *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπετελέμ, Σ. (1975). *Πολιτιστική Επανάσταση και βιομηχανική οργάνωση στην Κίνα*. Αθήνα: Γη.
- Μπετελέμ, Σ. (1978). *Μορφές ιδιοκτησίας στο μεταβατικό στάδιο προς το σοσιαλισμό: Οικονομικός λογισμός και μορφές ιδιοκτησίας*. Αθήνα: Ράππα.
- Πουλαντζάς, Ν. (1975). *Φασισμός και δικτατορία: η Τρίτη Διεθνής αντιμετώπιση στον φασισμό*. Αθήνα: Ολκός.
- Πουλαντζάς, Ν.Α. (1982α). *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τόμος Ι. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Πουλαντζάς, Ν.Α. (1982β). *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Πουλαντζάς, Ν. (1984). «Το πρόβλημα του κεφαλαιοκρατικού κράτους», «Το κεφαλαιοκρατικό κράτος: Μια απάντηση στον Μίλιμπαντ», «Σχετικά με τον ολοκληρωτισμό», «Σχετικά με τη λαϊκή απήχηση του φασισμού» στο Νίκος Πουλαντζάς – Ραλφ Μίλιμπαντ – Ζαν Πιερ Φάυ. *Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και του φασιστικού φαινομένου*. Αθήνα: Θεμέλιο.